

Croatica XXI (1990) — 33 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Divna Zečević

TEKST I POVIJEST

**U povodu sedamdesete obljetnice
profesora dr. Ive Frangeša**

UDK 886.2 — Frangeš

Autorica na temelju osobnog iskustva, što ga je stekla i zahvaljujući naputcima Ive Frangeša, još jednom potvrđuje mnogolikost veza između pisanog i usmenog teksta, a njihova međuzavisnost i uvjetuje povijest neke kulture, baš kao što sudjeluje i u svakodnevnom životu.

Kad sam se sedamdesetih godina našla suočena s namjerom pisanja povijesti hrvatske pučke književnosti, prvo što sam mogla utvrditi bila je činjenica da sam na relativnom početku istraživanja pučke književnosti trebala napisati sintetski pregled čiji je opseg imao približno određen broj stranica, nešto manje od polovice knjige, čiji je prvi dio trebala biti povijest usmene književnosti. Sinteze se obično javljaju u zrelijim godinama istraživačkog rada.

Činjenica da mi se redosljed ukazao kao obrnut, nije me zbunjivala. Znala sam da ću pisati u procesu istraživanja, koji bi u starijih istraživača u duljem vremenskom slijedu prethodio pisanju povijesti, pa je obrnutost redosljeda bila privid zbog smanjene vremenske distance između uzroka i posljedice.

Nakon dva decenija postavlja mi se gotovo samo od sebe pitanje: Kako to da me pred namjerom pisanja povijesne sinteze nije zbunjivala bliskost, moglo bi se reći, istovremenost procesa analitičkog istraživanja i nastajanja sintetskog pregleda?

Pouzdanje je proizlazilo iz *povjerenja u tekst*, iz uvjerenja da iz teksta mogu očitati povijest njegovih svojstava kao i povijest književnu koja je prethodila tekstu.

Prije svega, kao objašnjenje okolnosti iz kojih sam pristupila pisanju povijesti hrvatske pučke književnosti. *Pučki književni fenomen*, u prvoj knjizi *Povijesti hrvatske književnosti*, kratki ekskurs u intelektualnu biografiju.

Izašla sam nakon studija i postdiplomskog studija iz škole Frangešova duhovno elastičnog stilističkog naučavanja i stigla u tadašnji Institut za narodnu umjetnost kod dr. Maje Bošković-Stulli, u početku na mjesto asistencije za usmenu književnost, za usmenu prozu, da bih nedugo zatim, na poticaj dr. M. Bošković-Stulli, postala asistentica za hrvatsku pučku književnost.

Prelaskom u Institut za narodnu umjetnost, današnji Zavod za istraživanje folkloru, učinilo mi se da sam izgubila svoje uporište: *tekst*, jednom riječju ostala sam bez *pisanog teksta* kakvim sam se do tada bavila, ne prepoznavajući u prvo vrijeme novu prirodu *usmenog teksta*: pojam *varijantnosti* usmenih tekstova koji osciliraju na istoj motivskoj pozadini. Bila sam suočena s mnoštvom tekstova na određeni motiv, k tome, svaki od tih tekstova bio je neponovljiv, punovažan, neizmjenljiv, jer bi s promjenom nastajao novi tekst. Promjenu je doživio ne samo moj osobni nego uobičajeni pojam o prirodi unikatnosti pisana književnog teksta.

Ostala sam u sferi teksta i sferi književnosti i počela se baviti istraživanjem pučke književnosti. Izašla sam postupno iz svog osobnog nesporazuma, u novi, prošireni horizont teksta.

Prelaskom u Institut za narodnu umjetnost, rekao mi je profesor dr. Ivo Frangeš da ću kod dr. Maje Bošković-Stulli imati što naučiti; to se pokazalo točnim kao što su, uostalom, sve njegove primjedbe i upute pogađale s lakoćom u srž pojave ili problema.

Primjedbe nisu bile opširne, odlikovala ih je kratkoća i crtačka lakoća poteza, nikada se nisu ponavljale. U vezi s tim, još jedna opaska: profesor Frangeš je znao slušati sugovornika, što je rijetka pojava, osobito ako se uzme u obzir da se od onih koji uče, obično očekuje slušanje u doslovnom i prenesenom smislu.

Upoznavanje s izuzetnom znanstvenom literaturom o istraživanjima usmene proze i pučke književnosti, u institutskoj sredini gdje se mogao dobiti uvid također u novu etnološku i antropološku literaturu, kao i odlasci na terenska istraživanja koja su za mene značila ni malo laka, ustvari, bolna razbijanja kabinetskog načina života i odnosa prema životu (naime, na terenu sam se suočavala s problemima i posljedicama svakodnevne društvene prakse), izmijenili su postupno moj odnos prema književnosti, dakako, u pravcu i smislu kako je o tome pisao u svom programatskom tekstu *Estetika književnog stvaranja* Mihail Bahtin:

»... nauka o književnosti mora uspostaviti tešnju vezu sa istorijom kulture. Književnost je neodvojivi deo kulture i ona se ne može shvatiti izvan sveopšteg konteksta čitave kulture date epohe.«¹

Povjerenje u tekst podrazumijeva da je u svakom tekstu sadržana, *upisana*, njegova povijesnost, vezanost uz prethodne tekstone i razdoblje u kojem nastaje. Jezik književnog teksta, pa prema tome i pučkog književnog teksta, odriče se praktične upotrebe jezika; sve što se događa u tekstu, pisanom ili usmenom, dešava se u procesu pjevanja, pripovijedanja o predmetu, događaju ili doživljaju. Povijesnost je sadržana upravo u ovom procesu kazivanja realiziranom u jeziku, u razlici između građe i povoda uzetog iz vanjskog ili unutrašnjeg, subjektivnog svijeta i transformacije, na primjer, u pučku književnu tvorevinu.

Promatrano iz sfere jezika odnosno književnosti, u stvarnosti svakodnevica ništa se ne događa sve do trenutka dok se ne počne pripovijedati odnosno pjevati. Svakodnevica je nemušta i njezino postojanje za čovjeka započinje tek u jeziku i s jezikom.

Književni tekst, usmeni ili pisani, nastaje u trenutku kad se kazivač ili pisac odrekne praktične upotrebe jezika u svakodnevnom sporazumijevanju, i svoju namjeru da pjeva ili pripovijeda o predmetu, događaju ili doživljaju, ostvaruje u jeziku kojim se obraća čitaocima ili slušaocima.

U vrijeme rada na projektu kolektivne povijesti hrvatske književnosti Ivo Frangeš je napisao:

»... svako je pjesnikovanje akt umjetnosti, čak i onda kada se ne konstituiru kao estetička stvarnost, jer se govor poezije od-

¹ Mihail Bahtin, *Estetika slovesnoga tvorčestva*, Moskva 1979. Citirano iz teksta: Predrag Palavestra, *Kritička teorija i istorija književnosti*, u zborniku *Teorija istorije književnosti. Opšte pretpostavke*, SANU, Beograd 1986. Naučni skupovi. Knjiga XXXV. Odeljenje jezika i književnosti, knj. 6, str. 85.

riče praktične upotrebe i, bar kao nakana, želi konstituirati jezik u funkciji umjetničke, dakle, umjetne komunikacije.«²

Upravo je Frangeš dao najznačajnija zapažanja o *razlici između djela i njegova djelovanja* na primjeru popularne pučke knjige, Kačićeva *Razgovora ugodnog*: »Tako je Kačić veći djelovanjem nego djelom: činjenica neobična, ali značajna, i još uvijek nedovoljno proučena.«³

Izravno i neizravno, uz ostale Frangešove radove i stilističke analize, bilo je to otvaranje puta u mogućnost istraživanja i razmatranja prirode pučkog književnog fenomena. U hrvatskoj književnoj znanosti nije to bio jedini poticaj⁴, dakako, ali govori podjednako o Frangešu povjesničaru književnosti i znanstvenom obzorju koje je stvaralački širio pisanim i usmenim, predavačkim putem.

Istraživanjem pučkih književnih tekstova šire se mogućnosti teorijskog uvida u bit književnog fenomena i otvara se put u složeniju povijesnu sliku simultaniteta književnih pojava različitih i najudaljenijih razdoblja, njihovo istovremeno supostojanje s najmodernijim suvremenim književnim stremljenjima.

Za povijest književnosti ne može biti zanimljiva ni primarna suma podataka o svim pučkim književnim tvorevinama koje su nastajale i nestajale u društvenoj i književnoj potrošnji. Književna istraživanja najširih književnih manifestacija ne idu za tim da vežu pažnju uz prošle pučke tekstove kako se ništa ne bi »izgubilo«, nego u knjizi odnosno povijesti književnosti sačuvalo!

U poznatoj i dostupnoj građi pučkih književnih tekstova povijest se ne potvrđuje kao inventarni pregled sačuvane građe utonule u linearno shvaćenom vremenu, u kojem se pisanje povijesti književnosti ukazuje kao sentimentalna akcija registriranja, spašavanja radi samog »spasa« književnog, što znači i nacionalnog, nego je to postupak i proces znanstvenog i analitičkog osvješćivanja književnih svojstava prošlih i sadašnjih književnih djela, kao i pučkih književnih tvorevina i njihova djelovanja, otkrivanje načina književnog mišljenja i njegove prisutnosti, i funkcioniranja u suvremenim, svakodnevnim životnim situacijama i u tekstovima masovnog tiska s kojima smo u stalnom kontaktu. Riječ je o osvješćivanju književne tradicije, u kojoj je prirodno i nedjeljivo za-

² Ivo Frangeš, *Položaj dijalekata u hrvatskoj književnosti*, »Dometi«, br. 9/1970, str. 21.

³ Ivo Frangeš, *Drevni glasi. Nacrt hrvatske književnosti do Preporoda*. U knjizi: *Izabrana djela*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 149. Zagreb 1980, MH, str. 94.

⁴ Maja Bošković-Stulli, *O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima*, »Umjetnost riječi« br. 3/1973, god. XVII, str. 149—184.

stupljena usmena i pučka književnost, i naše osobne i društvene egzistencije kojom participiramo u tom književno-povijesnom kontekstu.

Bahtinova misao, da je književnost neodvojivi dio kulture, dobiva istraživanjem pučkog književnog fenomena još jednu potvrdu svoje opravdanosti i širine u književnopovijesnom i socijalnom smislu.

Sagledati djelovanje pučkog književnog teksta u kontekstu čitave nacionalne kulture moguće je tek nakon provedene stilske analize pojedinačne pučke književne tvorevine, ali nezaobilazno i niza tekstova nastalih na podlozi istog klišeja, npr. tekstovi pučkih ljubavnih pjesama ili tekstovi pučkih domorodnih pjesama⁵.

Bez analize teksta praznoruk je i teško izvediv ulazak u društveni i povijesni kontekst književne pojave, kao i razmatranje o granicama književnosti odnosno odgovora na pitanje — što je književno za razliku od neknjiževnog? Analiza teksta, medjeljivost jezične i književne pojave, predstavlja temeljno iskustvo s kojim sam izašla iz Frangešove škole. Upravo sam to imala na umu kad sam u početku spomenula svoje — *povjerenje u tekst* kao ishodište svakog razmišljanja o književnosti.

Za analizu pučkih književnih tekstova, pri čemu nas »nikakvo intersubjektivno učešće nije moglo pobuđivati i voditi u istraživanje«, od osobitog su poticaja *Jezikoslovni ogledi* Radoslava Katičića iz 1971. godine, o značenju jezika u književnosti i primarnom značenju totaliteta čovjekova životnog iskustva unutar kojega se tekstovi ostvaruju kao književni ili neknjiževni⁷. Time je u koncepciji povijesti književnosti oslabljena religijska dimenzija poimanja povijesne »vječnosti« u kojoj nalaze spasenje, traju i čuvaju se, književne vrijednosti, dok bezvrijedna književna produkcija, koja teži lakim i brzim uspjesima dopadanja i osvajanja publike, pada u mrak zaborava. Težištem na sveukupnosti čovjekova životnog iskustva unutar kojega se tekstovi ostvaruju kao književni ili neknjiževni, nastavljen je znanstveni proces sekularizacije poimanja povijesti književnosti, tema o kojoj sam pisala u referatu *Kada završava 19. stoljeće?*⁸

⁵ Divna Zečević, *Hrvatske pučke pjesmarice 19. stoljeća (Svjetovne i nabožne)*, Izdavački centar »Revija«, Osijek 1988. Mala teorijska biblioteka, sv. 31.

⁶ Gerard Genette. O tome pisala sam u knjizi *Pučki književni fenomen*, u *Povijesti hrvatske književnosti*, knj. 1, str. 365. i dalje.

⁷ Radoslav Katičić, *Književnost i jezik*, u knjizi *Jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb 1971, str. 211—240.

⁸ Divna Zečević, *Kada završava 19. stoljeće? Pučke pjesmarice svjetovnog i nabožnog karaktera u odnosu na povijest hrvatske književnosti*, »Umjetnost riječi« 1989, br. 2—3, travanj—rujan, god XXXIII, str. 191—198.

O čitatelju ili slušatelju ovisi isključivo da li će se tekst realizirati kao književni tekst, time dolazi do književne pravosnažnosti socijalna dimenzija u kojoj, na primjer, tekstovi iz drugog odnosno višeg socijalnog i obrazovnog sloja postaju u nižem društvenom sloju — nepostojeća književnost, kao što se tekstovi nižih socijalnih slojeva u višim i visoko obrazovanim slojevima ukazuju kao postojeća neknjiževnost.

U sveukupnosti čovjekova životnog iskustva sadržano je i njegovo književno iskustvo. U istraživanjima usmenog pripovijedanja o zbivanjima iz svakodnevnog života u odnosu na slušano i pročitano pučko nabožno štivo, pokazala sam analizom snimljenog pripovijedanja, odnosno zapisanog teksta, da *književno iskustvo uslovljava životno iskustvo*; nepismenost, međutim, nije prepreka stjecanju književnog iskustva. Totalitet čovjekova životnog iskustva ukazuje se kao povijesna i književno-povijesna kategorija unutar koje književnost omogućuje doživljavanje i književno reproduciranje stvarnosti svakodnevne, događaja i osobnih doživljaja, prema vladajućem književnom uzoru određene društvene sredine⁹.

Pokazuje se da iz književnosti ne možemo izaći, pa još jednom treba upozoriti na Bahtinovu misao da nauka o književnosti, što znači i povijest književnosti, mora uspostaviti tješnju vezu s historijom kulture. Svakodnevni i osobni život proživljava se u sferi vladajućeg književnog ukusa i dominantnih književnih oblika određenog razdoblja. Književna dioptrija promatranja i doživljavanja svakodnevne prisutna je u razgovorima i izbija iz naizgled »običnog« raspitivanja.

Predstavnik pučkog književnog iskustva kao široko rasprostranjene pojave, pred cvijećem u vazi postaviti će pitanje o donosiocu, »kavalinu« koji je cvijeće poklonio. Pitanje se javlja kao izraz pučke i popularne književne predodžbe u kojoj žena dobiva cvijeće od »obožavatelja« suprotnog spola. U prizoru cvijeća u vazi pučki književni ukus »očitava« osjećajnu, sentimentalnu poruku. Postavljanjem pitanja o muškom donosiocu, isključuje se misao da žena sama sebi kupuje cvijeće onako kao što kupuje kruh ili na tržnici povrće. Ovom depoetizacijom pučkog književnog ukusa ukazujem na postojanje drugačijeg književnog iskustva, dakako i drugačijeg totaliteta životnog iskustva, u kojem se cvijeće u vazi ukazuje kao izraz čovjekove duboke egzistencijalne potrebe za skladom i ljepotom, elementarne kao što je i potreba za hranom.

Prema tome, nije samo na vratima cvjećarne oslikan »Rosenkavallier«, nego je ista književno-likovna predodžba otisnuta u svi-

⁹ Divna Zečević, *Ozračje pučkog nabožnog štiva, vjere i vjerovanja u pripovijedanju o zbivanjima iz svakodnevnog i osobnog života. Na primjerima kazivanja snimljenih u Cerniku kraj Nove Gradiške, 1987. godine*, »Narodna umjetnost«, br. 27, Zagreb 1990, str. 211—244.

jesti ljudi i postoji kao popularni književni model. Stoga se cvijeće u vazi javlja za određenu književnu publiku kao književno »sumnjivo« odnosno — dvoznačno. Privrženost čitalaca odnosno slušalaca određenoj sferi književnosti reflektira se od bezazlenih pitanja do pripovijedanja o osobnom životu i svakodnevnim doživljajima i događajima. Da ponovim: iz književnosti se ne može izaći!

Ako se književnost novijeg doba ogleda u kritici i književnoj znanosti, pučka književnost ogleda se, potvrđuje i provjerava, u svakodnevnom životu, u razgovorima koji pokazuju do koje je mjere određeno štivo, svjetovnog ili nabožnog karaktera, kao i usmena književna tradicija, usvojeno i tako postalo nedjeljivi dio sveukupnosti čovjekova životnog iskustva. U razgovorima, književno iskustvo postaje ponovno književno produktivno, što znači i stvaralačko! I dok se u književnopovijesnom smislu egzempli svrstavaju u srednji vijek, na njihovu prisutnost nailazimo u svakodnevnoj književnoj praksi, dakle, ne samo u propovijedima nego i u razgovorima¹⁰. Svakodnevnim pripovijedanjem, razmjenom književnih pouka, ustvari pučkih usmeno-poučnih tekstova u kojima se miješa pisana i usmena književna tradicija, utvrđuje se i provjerava međusobna suglasnost, istomišljenost i stabilnost etičkog poretka; književnost je ovdje isto toliko u književnoj kao i praktičnoj funkciji.

Analizom teksta, usmenog (zapisanog) i pisanog (tiskanog), povijest književnosti ulazi u profanu svakodnevnicu društvene zajednice koja *ni jednog dana ne živi bez književnosti*, sekularizira se pojam povijesti i povijesnog trajanja: »vječnost«, kojoj su namijenjene književne vrijednosti, postaje elastična pa zahvaća i široku vječnost čovjekove svakodnevne.

¹⁰ Vidi bilješku br. 9.